

РЕЦЕНЗИЯ

от доктор на науките **ВАНЯ ИВАНОВА ЗИДАРОВА**
доцент в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“
на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен
'доктор'

Област на висшето образование 2. Хуманитарни науки

Професионално направление 2.1. Филология

Славянски езици (Украински език)

Автор: **ЮЛИЯНА СТЕФАНОВА УЗАНИЧЕВА**

Тема: **СТРАТЕГИИ НА ЕЗИКОВА АГРЕСИЯ В ПАРЛАМЕНТАРНАТА РЕЧ НА БЪЛГАРИЯ И УКРАИНА.**

Научен ръководител: доц. д-р Албена Проданова Стаменова

Биографични данни за докторанта

Юлияна Узаничева е завършила Софийския университет „Св. Климент Охридски“ със специалност Славянска филология, направление Украинистика през 2003 г. Притежава необходимата за докторантура образователна степен „магистър“. От 1915 до 2020 г. е докторант към катедрата по Славянско езиковедие, Факултет по славянски филологии, Софийски университет „Свети Климент Охридски“.

Материали по защитата

Докторант Юлияна Стефанова Узаничева е представила следните материали във връзка с провеждането на публична защита за присъждане на научната и образователната степен „доктор“ – дисертационен труд, автореферат и автобиография.

Дисертационният труд е с обем от 265 страници и се състои от увод, четири глави, заключение, библиография и две приложения. Оформлението в размер TNR 14 не отговаря на общоприетия начин за оформление на научни текстове и се отразява върху обема на дисертационния труд.

Авторефератът е с обем от 37 страници, но страниците не са номерирани, което затруднява цитирането на отделни части от него за целите на рецензията.

Автобиографията, не е оформена според изискванията за Europass (Европейски формат за автобиография), което се отразява върху нейната информативност.

Докторантката е посочила четири публикации по темата на дисертационния труд за периода 2017 – 2020 г. Две от тях са под печат, а по отношение на другите две не е посочена точна библиография - Алманах „Българска украинистика“, бр. 7, 2017 г. и Сборник от доклади от Първата докторантска конференция на СУ, 2018, поради което не става ясно дали материалите са публикувани и къде (виж Автореферат и Автобиография). Текстовете на публикациите не са приложени към материалите за защитата, а би било добре журито да разполага и с тях.

Актуалност на тематиката. Цели и задачи

Дисертационният труд е на тема: „*Стратегии на езикова агресия в парламентарната реч на България и Украйна*“. Темата е актуална, свързана е със съвременната комуникативна практика в политическото пространство и има за цел да сравни речевите стратегии и проявите на вербална агресия в парламентарната реч на България и Украйна.

Изборът на темата Юлияна Узаничева мотивира с факта, че парламентаристите са публични личности с висок обществен статус, което изисква от тях и съответния модел на поведение, включително речево. Начинът на парламентарна комуникация е знак не само за езиковата специфика и насоченост на политическата реч, но е сигнал и за определени морални модели. Въпреки своята специфична насоченост и тематика парламентарната реч е достъпна за широка социална аудитория и оказва влияние върху обществените практики и нагласи. Съпоставително изследване на парламентарната реч в България (Народното събрание) и Ук-

райна (Върховната Рада) не е правено, което определя приносния характер на дисертационния труд.

Авторката ясно е разграничила и формулирала предмета, обекта, целите и задачите на своето изследване. *Обект на изследване са публични официални изказвания на парламентаристи от двете държави и публикации на парламентаристите в социалните мрежи.* Наблюденията и анализите на докторанта се базират на разнообразни източници – стенограми на парламентарни заседания в Народното събрание и Върховната Рада; изказвания по време на официални събития, които са документирани като видеоматериал и или публикации в електронни медии или вестници; интервюта с депутати и политици, които имат достъп до парламентарната трибуна, в ефирни и онлайн медии; цитати от изказвания на депутати в кулоарите на парламента, публикувани в електронни и онлайн медии; официалните профили на парламентаристи в социалните мрежи. Кръгът от източници е достатъчно широк, за да приемем базираните върху него наблюдения и заключения за достоверни. Не е случаен и изборът на историческия отрязък от 2014 до 2018 г. Този период е изключително динамичен от политическа гледна точка и се характеризира с обществено напрежение и в двете страни. Макар че съществуват и други времеви отрязъци, характеризиращи се със социална конфронтация, авторката очевидно е имала достъп до материали, отразяващи точно този период. В Киев периодът 2014 – 2018 г. е свързан със социални и политически вълнения по повод европейското бъдеще на страната. Тези вълнения намират израз в острите конфронтации и кървави сблъсъци на Майдана. Що се отнася до България, според авторката това е времето на „първите големи протести от падането на тоталитарния режим до момента“ (Автореферат). Не бих казала, че това са първите големи протести след падането на тоталитаризма, но и този период предоставя необходимия материал за анализ. *Предмет на изследването са думи, изрази и речеви похвати в публичните изказвания, които се окачествяват като агресивни.* Агресията се изразява в стремеж чрез вербални средства да се унизи или обиди политическият опонент. *Цел на изследването е да се установи причината, поради която парламентаристите прибягват до езикова агресия, срещу кого е насочена тя и какъв е нейният ефект.* За постигането на тази цел авторката си поставя следните задачи: преглед на изследванията по въпроса за връзката политика – език, агресивна реч и поведение; проследяване на развитието на парламентарната реч в България и Украйна през периода от края на 80-те години на XX век до момента; събиране и описание на агресивен тип реч и поведение в България и Украйна; систематизиране и класификация на събрания материал; установяване на приликите и разликите в стратегиите на езикова агресия в двете държави; изследване на нагласите на избирателите спрямо проявите на агресия от страна на депутати чрез провеждане на онлайн анкета, изготвена на български и украински език и обобщаване на резултатите от нея. Последното намираме за много уместно, тъй като дава възможност да се получи информация за влиянието и рецепцията на езиковата агресия сред избирателите.

С оглед на изпълнението на поставените цели и задачи докторантката формулира съдържанието на основните работни термини в изследването – езикова агресия, речева стратегия, адресат на агресията. При въвеждането на терминологичния апарат не е посочено на какво се базират дефинициите – дали са на авторката, или се основават на източник, който обаче не е цитиран. Не са ясно разграничени понятията „езикова/речева агресия“ и „агресивност на речта“. Намираме за уместна диференциацията на понятията „обект“ и „адресат“ на агресията, тъй като речевата агресия срещу определен опонент (обект на агресията) може да повлияе върху обществените нагласи и оценки (адресат на агресията). Но не е ясно обаче дали адресатът е спонтанен, непреднамерен от гледище на говорещия, или говорещият има за цел речта му да повлияе върху точно определен адресат.

Оценка на дисертационния труд

В Увода и в Първа глава се разглеждат някои основни понятия като теории за агресията, видове агресия, връзката между език, политика и агресия. Езикът се определя като основен инструмент в политическото общуване и по-конкретно като средство за речева аг-

ресия в политическите спорове. Класифицирани са видовете агресия и са отбелязани някои основни трудове, посветени на проблематиката. В тази част от труда докторантката е показала задоволителна компетентност то темата, като привежда мнения на различни изследователи от областта на лингвистиката, социологията, политологията, психологията. Прегледът на различните мнения обаче се отличава с фрагментарност и често се губи логическата връзка между отделните абзаци (с. 9-11; 18-21). Отбелязана е промяната, която настъпва в политическия тип комуникация с прехода от тоталитаризъм към демокрация. В този период агресията се превръща в основна характеристика на политическия дискурс, а езикът засилва идеологическата си функция. И докато физическата агресия остава неприемлива в уреждане на публичните отношения, то говоренето и неговите възможности за влияние добиват първостепенно значение. В първа глава Юлияна Узаничева демонстрира познание относно редица фундаментални социологически и психологически изследвания, посветени на агресията като тип поведение и нейните разновидности. Разгледани са достатъчен брой мнения от различни сфери на познанието, въпреки че някои от тях са представени доста бегло (виж т. 2 от Първа глава). В техническо отношение би било редно при изписването на имената да се отбелязват и двете имена на авторите, с което авторката невинаги се съобразява. Разглеждайки типовете агресия Юлияна Узаничева се базира на класификацията на Алън Бъс, като според схемата на с. 32-33 вербалната агресия се изразява главно по два начина: директна (чрез присмиване) и индиректна (чрез разпространяване на клюки). От таблицата не става ясно каква е разликата между „нападение“ и „заплаха“. Нападението като че ли е свързано със средствата, докато заплахата по-скоро изглежда като търсения ефект от агресията. Например: „нападение“ (разпространяване на клюки) – „заплаха“ (изнудване). В таблицата не е включена опозицията активна – пасивна агресия, която авторката използва в дисертацията. Тъй като докторантката впоследствие въвежда и други видове агресия, би било добре в края на тази част да се представи едно по-богата и точна схема и класификация.

Втора и трета глава представят същинската част на дисертационния труд, като последователно е представена езиковата ситуация в България и Украйна. Положително впечатление прави инициативността на докторантката и опитите да се свърже с различни институции, чиято позиция е свързана с темата. В текста се посочва, че е установена връзка с д-р Анастас Стефанов, политолог, който е откликнал за коментар, но не се посочва дали този коментар е направен при устна комуникация с докторантката. По-нататък често се цитират негови думи и характеристики, засягащи политическата ситуация и политическото поведение в България, но липсва уточнение кога и къде А. Стефанов е изразил съответното мнение или наблюдение. Цитирани са дори статистически данни, но не е ясно доколко те са достоверни и как са установени: към политиците „положително [...] се отнасят едва 16% от избирателите, а отрицателно – 60 на сто.“ (с. 45).

Втора глава разглежда проявите на езикова агресия в речта на българските политици. Уместно е уточнението, че има разлика между агресия и обида – докато първата е политически приемлива, то втората е абсолютно недопустима. Агресията в умерени рамки е част от политическата сцена, и то не само в България. Тя е израз на опониране и отстояване на собствена политическа теза. Когато за целта се използват аргументи, а не самоцелни обиди, политическата агресия е неотменна част от политическия живот.

Политическото общуване се осъществява предимно в парламентарната зала, но има и други полета за политическа комуникация – медии, социални мрежи. Докато в парламента и все пак има някакъв, макар и относителен, контрол върху речта и поведението на политиците, то социалните мрежи разкриват ново поле за политическа изява, в което свободата на говорене е доста по-неконтролируема. Затова е оправдано включването и на социалните мрежи като източник за наблюдения. За съжаление, наблюдения върху този тип поле за косвено общуване има твърде малко. В част I. б. от първа глава (Агресивното политическо говорене и социалните мрежи) авторката се ограничава само с няколко общи фрази. Бихме обърнали внимание и на някои твърдения със спорен характер. Например това, че „най-често

причина за езиковата агресия у депутатите, се явяват обсъжданията на законите за бюджета, както и спорни проекти, които се отнасят и вълнуват голяма група от хора или засягат сериозни икономически интереси.“ (с. 58). Това не са причини, а обстоятелства, теми и ситуации. При тези обстоятелства може би най-често се наблюдават прояви на езикова агресия, но не биха могли да се нарекат „причини“.

Въпреки че Втора глава е заявена като глава, в която ще се разглежда българското политическо говорене и проявите на агресия в него, ненужно често се анализират ситуации в други страни – Доналд Тръмп и Америка, Брекзит, отцепването на Каталуния в Испания. Центърът на внимание е на места е отклонен, а той трябва да е съсредоточен преди всичко върху речта на политиците и изразните средства, които са проява на езикова агресия. Дори само речевите изяви на В. Сидеров, В. Симеонов, А. Джембазки, Кр. Каракачанов дават достатъчен материал по темата. Техните прояви на езикова агресия са представени доста хаотично и без обобщаващ коментар. Например, коментирайки речта на А. Джембазки, докторантката казва: „Сред другите възможни съществителните са думи като „соросоид“, „ибрик“, „хомофил“, „либерал идиот“, „комунист“, „болшевик“, „негодник“, „неприятник“, „туркофил“, „коафьор с газове“. А при прилагателните правят впечатление „неоосманистки“, „малкопиш“, „безполов“, „клет“, „мазен турски“ (с.65). Липсва обобщение на типа изразни средства – турцизми, просторечие, жаргонизми, оказионализми и т.н. Коректно би било да се посочва и кога, къде и от кого са употребени въпросните изрази.

Често текстът е разкъсан на доста кратки фрагменти от половин – една страница, което нарушава сцеплението на отделните части от изследването. Например: „Агресивното политическо говорене и социалните мрежи“ (с.52), „Синдромът „подчинен език“ като генератор на агресия в политическото говорене“ (с. 65-66), „Какво е синдромът на подчинения език?“ (с.67-68). Значителна част от първа глава е посветена на общи особености на говоренето, политическата ситуация в страната, а би трябвало изследването да е концентрирано върху конкретни езикови прояви в българското политическото общуване. Същността на втора глава е концентрирана в част II. 3. „Как се изразява езиковата агресия?“ Но и тук ненаучно звучат твърдения от типа „Средствата на езиковата агресия са изключително разнообразни. Тя може да се служи както със съществителни, така и с глаголи, с прилагателни, с умалителни имена, дори местоименията биха могли да са начин за изразяване на езикова агресия.“ (с.74). Езикът по принцип си служи с тези средства, а като средства на езиковата агресия трябва да се разглеждат точно определени глаголи, прилагателни, съществителни. Агресивните изразни средства авторката групира в два типа: първо, обиди, ругатни, пейоративни съществителни или глаголи; второ, думи и изрази, използвани преносно.

Лексиката, квалифицирана като „обидна“ включва: обидни думи, ругатни, пейорация; метафори и евфемизми (защо евфемизмите да са средство за вербална агресия?); метафори, свързани флората и фауната; медицински понятия; асоциативни метафори, свързани с изкуство; ти-говорене. Съдържат се достатъчно примери, илюстриращи тези употреби. Много добра е идеята на докторантката да обърне внимание специално на женското говорене и присъствието на агресия в него. Анализирани са говоренето на две водещи дами в политиката – Цвета Караянчева и Корнелия Нинова. Заключение на докторантката е, че езиковата агресия е далеч по-присъща на мъжете в политиката, като те нерядко прибегват и до физическа агресия. От политиците мъже авторката е разгледала речта на Волен Сидеров и Цветан Цветанов, които са благодатни политически фигури с оглед на целта на изследването.

Смятам, че независимо от някои тематични отклонения докторантката е обработила значителен речев корпус. Но систематиката на стратегиите и тяхната реализация чрез специфични изразни средства би могла да бъде и по-добре организирана, така че наблюденията над речта да имат обобщаващ характер. Приемлив е изводът на авторката, че агресивното говорене се превръща постепенно в норма, дори е съзнателно търсен начин на изказ. Не съм сигурна обаче, че е вярно заключението, че „представителите на партиите, които представят себе си като националистически, са тези, които най-често прибегват до крайни форми на

речева агресия“ (с.110). В случая не политическата принадлежност, а личностните особености са причина за агресивното поведение. А ако докторантката все пак смята, че за национализма е характерно агресивното говорене, с какво си обяснява този факт? Интересен, но неаргументиран е изводът, че „по-агресивните дами се издигат повече“ (с.111). Тук отново изниква въпросът защо според докторантката това е така.

Трета глава е симетрична на Втората, като пренася наблюденията върху речта на украинските парламентаристи. Вниманието и тук е разпределено между две основни теми – състояние на политическата обстановка и прояви на речева агресия в политическото пространство. Темите, които най-често провокират езикова агресия, са свързани с чувствителни политически въпроси като въпроса за националния език на страната, обсъжданията на вот на доверие или недоверие на правителството, както и законите за бюджета на държавата. Като изключим специфичната тема за националния език, и в Украйна се наблюдава политическа чувствителност по същите въпроси, както и в България – политическа позиция, законодателство, бюджет. Синдромът на подчинения език обаче в Украйна се проявява много по-остро, поради специфичните геополитически обстоятелства. Начините за изразяване на езикова агресия и средствата за постигане на тази агресия са същите, като в България: уязвяване на опонента чрез обиди, ругатни и пейоративни изрази, чрез метафори и евфемизми. Подобна прилика не е изненадваща, защото езиковата агресия има общо взето сходно проявление в политическия живот на повечето държави. Нормално е да се прибягва до едни и същи средства, които в съответния език са натоварени с агресивно съдържание, както и да се прибягва до обидни метафори. За илюстрация са представени четири политически портрета и се анализира речевата изява на тези политици с оглед на проявите на езикова агресия.

В изводите е посочено, че няма особено голяма разлика между поведението на българските и украинските парламентаристи. Спецификата в Украйна се изразява главно в отношението към руския език и споровете по повод независимостта на Украйна. Това са очаквани резултати.

Четвъртата глава от дисертацията е посветена на самите стратегии на езикова агресия в България и Украйна. За нас тази част от дисертацията има най-голяма стойност, тъй като, за разлика от предходните глави, в които се посочват отделни прояви, тук се обобщават наблюденията. Има доста повече анализ и коментар на фактите. Обобщени са най-честите поводи за агресия: личен живот, външен вид, социална принадлежност, сексуална ориентация. Авторката е извела три стратегии на речева агресия: стратегия на скандала, стратегия на провокацията и стратегия на манипулацията, които приемаме.

В заключението си докторантката прави изводи относно речевата агресия в България и Украйна, търсейки общите черти на проявление и евентуалните разлики. Общото е, че и в двете страни съществува езикова агресия в политическата комуникация. И в двете страни политиците прибягват до сходни стратегии и изразни средства. Темите, които най-често пораждаат речева агресия, също са сходни. И в двете държави има изострена чувствителност към езици, различни от националния – съответно турски в България и руски в Украйна. Резултатите от анкетата (Приложение 1) също са сходни – обществото не е склонно да толерира нито вербална, нито физическа агресия в политическото общуване.

Двете приложения към основния текст са полезни, информативни и показват усилията, които авторката е положила, работейки по темата.

Приложение 1 представя резултатите от проведена с български и украински респонденти анкета. Формулировката на задачите и въпросите обаче не винаги е подходяща, което неизбежно се отразява и върху отговорите, резултатите. Например задачата „*Посочете имена на политици, за които смятате, че говорят агресивно!*“ според нас подтиква към доста разнопосочни отговори. Би могло да се направи някакво ограничение, например „*Посочете трима политици, за които смятате, че говорят агресивно!*“. Това би довело до концентрация в отговорите и извеждане на определени политици, които най-силно впечатляват с агресивната си реч. Респондентите са посочили множество имена, които обаче не са систематизирани

от докторантката. Отговорите са обработени количествено, но не е направено обобщение на резултатите. Например: Дадени са 100 отговора, но какъв дял се пада на отделни политици. Колко от анкетираните например са посочили Волен Сидеров. Такава систематизация би показала, за кои политици според адресата е най-често присъща езикова агресия.

Приложение 2 представя установения от авторката конкретен езиков материал, в който се откриват черти на езикова агресия. Приведеният материал е достатъчен в количествено отношение и може да се служи като база за обобщения.

Приноси и значимост на дисертационния труд

Предложенията за рецензиране дисертационен труд безспорно има приносен характер, тъй като интерпретира тема, която не е разработвана. При това интерпретацията е направена умело, с филологическа вещина и на базата на сериозен теоретичен и емпиричен материал. Използването на общи параметри дава възможност на авторката да направи сравнение между политическото говорене в две държави, в които се наблюдават както сходни, така и различни историко-политически обстоятелства. Очаквано приликите са повече от различията. Добра идея е да се направят персонални речеве портрети на определени политици. Коментарите и изводите се базират на достатъчно емпиричен материал. Чрез анкетиране е потърсена електоралната нагласа и е коментирана позицията на политическия адресат. Посочената библиография е богата и разнообразна в тематично отношение.

Критични забележки и препоръки

На места разговорно-публицистичният стил надделява над научния. Номерирането на отделните части едновременно с римски и арабски цифри затруднява читателя. В структурно отношение целостта на текста се нарушава от обособени твърде кратки фрагменти. При цитиране на откъси от политическа реч невинаги се уточнява източникът.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд съдържа научни и научно-приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката. Дисертационният труд показва, че докторантката Юлияна Узаничева притежава необходимите теоретични знания, има богата библиографска осведоменост и е работила с разнородни източници за ексцерпция. Демонстрирани са умения за самостоятелно провеждане на научно изследване, за обработка на емпиричен материал и за формиране на убедителни заключения. Въз основа на това давам своята положителна оценка на дисертационния труд и постигнатите резултати. Предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен 'доктор' на Юлияна Стефанова Узаничева в област на висшето образование 2. Хуманитарни науки, Професионално направление 2.1. Филология Славянски езици (Украински език).

25. 04.2020 г.

Рецензент: .....
(Доцент дфн Ваня Зидарова)